

В. В. Нарожна

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
(м. Полтава)

ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНІ ВИМІРИ АНТОНІМІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ТЛІ СУЧАСНОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Для сучасної лінгвістики характерна посилена увага до проблем лексичної семантики, дослідження яких дає змогу глибше усвідомити такі складні теоретичні питання, як співвідношення мови й позамовного світу, мови і мислення. Однією з найменш вивчених категорій лексико-семантичної системи є антонімія. Номінації, які репрезентують антонімічні відношення, – наслідок відображення в мові суперечливої сутності різних явищ і результат вираження реальних протилежностей об'єктивної дійсності [1, с. 1]. Як слушно зауважує Н.М. Бобух, схильність до протиставлення – один із характерних виявів природної особливості людського мислення. У процесі пізнавальної діяльності людина уявно порівнює предмети, властивості, процеси й дії навколишньої дійсності, зіставляє їх, вирізняючи з поміж них протилежні. Отже, антонімія як складне й багатоаспектне лексико-семантичне явище ґрунтується на зв'язку реальної дійсності, мислення та мови [1, с. 1]. Проблеми антонімії перебувають у колі інтересів багатьох науковців. Теоретичні питання лексичної антонімії як семантичної універсалії на матеріалі різних мов (російської, болгарської, англійської, німецької, французької) досліджували М. Бучкова, Г. Гочев, В. Іванова. Синонімічно-антонімічну парадигму вивчали Л.О. Введенська, Д.Л. Докторович, Г.М. Лукіна. Антонімія в межах різних лексико-граматичних розрядів слів була предметом досліджень Н.А. Джафарової, О.І. Едельштейна, Л.Т. Корневої. Стилїстичний аспект лексем із протилежними значеннями аналізували Л.Т. Бабаханова, Я.І. Гельблу, М.С. Каплан, Т.І. Лукіних, Є.М. Міллер. Дослідження А.І. Альохіної, А.М. Емірової, Л.Т. Зиміної, С.І. Ройзензона присвячені фразеологічним антонімам. У наукових студіях М.І. Толстого, Н.Д. Арутюнової, Т.В. Булігіної, О.Д. Шмельова відображено сучасний стан вивчення названого лексико-семантичного явища. Лексикографічний аспект антонімії опрацьовували Л.О. Введенська, М.П. Колесников, В.Н. Комісаров, М.Р. Львов, В.П. Тимофєєв. В україністиці загальнотеоретичні проблеми антонімії розглядали як лексикологічні (Л.А. Лисиченко, Л.С. Паламарчук, В.М. Русанівський та ін.) або стилїстичні (А.П. Коваль, О.Д. Пономарів, Л.І. Мацько та ін.). Окремим питанням лексико-семантичних антонімічних відношень присвячено наукові розвідки В.А. Василенко, Н.В. Векуа, С.Є. Доломана, Н.В. Журавель, С.Я. Єрмоленко, В.С. Калашника, В.І. Кононенка, М.П. Кочергана, Л.О. Пустовіт, Л.О. Ставицької, В.А. Суковатої, О.О. Тараненка, В.Д. Ужченка, Т.О. Федоренко та інших українських мовознавців [1, с. 1–2]. Актуальність пропонованої розвідки зумовлена потребою комплексного дослідження лінгвістичного феномена антонімії, аналізу, порівняння та виявлення специфіки цього явища на тлі дискурсу сучасної української преси. Антоніми (від гр. *anti* “проти” та *ónyma* “ім'я”) – слова з протилежним значенням, що виражають несумісні поняття, наприклад: радість – журба, успіх – невдача, сила – слабкість, далекий – близький, веселий – сумний [6, с. 47]. У широкому витлумаченні – це слова (переважно однієї частини мови) чи їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що, тісно поєднуючись певною семантичною спільністю, розрізняються на цій же основі максимально протилежними значеннями. Антонімія найповніше і найвиразніше виявляється в лексиці [8, с. 27]. Дослідники вирізняють такі критерії виокремлення лексичних опозицій: 1) протилежність значень; 2) належність до однієї частини мови; 3) співвідносність позначуваних понять; 4) тождність лексичної сполучуваності; 5) однакова емоційно-стильова забарвленість [2, с. 29]. Примітно, що обов'язковою умовою антонімічних відношень між словами є наявність у їхній семантичній структурі складників, яким властива своєрідна шкала якісних чи кількісних змін, перехід у крайню протилежність. Узявши за основу означений чинник, І.П. Ющук класифікував антоніми на два типи:

1) з проміжними ступенями вияву якостей, коли між двома антонімічними поняттями розташовують одне чи більше понять із менш вираженою інтенсивністю: гарячий, гаряченький – теплий – тепленький – теплуватий – прохолодний – холоднуватий – крижаний;

2) без проміжних ступенів вияву якостей: життя – смерть, перемога – поразка, присутній – відсутній [10, с. 176].

Заструктуровують різницю 1) різнокореневі (власне лексичні): великий – малий, легкий – важкий, спека – мороз й 2) однокореневі (словотвірні), чи лексико-граматичні (А. Грищенко, О. Пономарів) антоніми: надія – безнадія, спокій – неспокій, логічний – алогічний [6, с. 48; 7, с. 168]. Семантична класифікація ґрунтується на відмінності між двома різновидами протилежностей – контрарною (лат. *contrarius* – протилежний, розташований напроти) і комплементарною (лат. *complementum* – доповнення, довершення). Суть контрарної антонімії полягає в тому, що вона репрезентована протилежними поняттями, між якими можна поставити один або кілька проміжних членів, які виражають ступені переходу між симетрично розташованими абсолютно протилежними значеннями. Наприклад, між антонімами молодий і старий можна помістити такі лексеми: немолодий, середнього віку, літній, нестарий, старуватий. Комплементарна протилежність ґрунтується на відношенні між поняттями, які взаємодоповнюють одне одного, але не характеризуються будь-якими проміжними членами зі значенням ступенів або градації вияву відповідних ознак (живий – мертвий, холостий – одружений, чоловік – жінка). З урахуванням характеру контрарної та комплементарної протилежностей А.П. Грищенко виділяє три семантичних класи антонімів:

1) антоніми на позначення якісних протилежностей, здатних мати різні щодо міри або інтенсивності проміжні ступені вияву, наприклад: веселий – похмурий – сумний;

2) антоніми, відношення між якими ґрунтується на комплементарній протилежності між значеннями слів. Відсутність ступенювання відповідних ознак призводить до того, що антонімічні відношення охоплюють сталі опозиції, наприклад: життя – смерть, війна – мир, однаковий – різний, присутній – відсутній;

3) антоніми, які позначають взаємне протилежне спрямування дій, ознак, властивостей (входити – виходити, зволожувати – висушувати, нагрівати – охолоджувати, ділити – множити, нападати – захищатися). У зв'язку із загальним значенням напряму антоніми цього класу називають векторними (лат. *vector* – той, що несе) [7, с. 165]. У мовознавстві існують й інші лексико-семантичні класифікації антонімів. Наприклад, Ю.Г. Апресян, Л.Л. Касаткін, Л.П. Крисін групують антоніми за такими ознаками:

а) наявність ознаки – відсутність ознаки (рух – спокій, розквіт – занепад, логічний – алогічний, штатний – позаштатний);

б) початок дії, стану, ознаки – припинення дії, стану, ознаки (вилетіти – влетіти, увімкнути – вимкнути, заснути – прокинутись, зацвісти – відцвісти);

в) більший ступінь вияву ознаки – менший ступінь вияву ознаки (великий – малий, довгий – короткий, палати – тліти, ускладнювати – полегшувати, рано – пізно). Дещо іншу диференціацію антонімів запропонував Л.А. Лисиченко:

1) антоніми, що виражають градуальну якісну оцінку (тепло – холод (прохолода);

2) антоніми-конверсиви (брати – давати; перемога – поразка);

3) антоніми, що виражають протилежну спрямованість дії або ознаки (до – від, схід – захід);

4) антоніми, що відтворюють комплементарну протилежність понять (спокій – рух) [3, с. 102].

За спрямуванням дій та ознак виділяють також антоніми, пов'язані відношенням конверсії (лат. *conversio* “обертання, перетворення”). Антоніми-конверсиви позначають дії або ознаки, пов'язані між собою відповідними усталеними ситуаціями, взаємозалежністю, причиново-наслідковими відношеннями, наприклад: Студент складає іспит. Професор приймає іспит. Лексичні одиниці вступають у квазіантонімічні відношення на основі таких значенневих показників, що не становлять крайніх або симетричних протилежностей і не можуть бути дефіновані як власне антоніми (крах – перемога, ганьбити – хвалити). Особливістю квазіантонімів є те, що члени відповідного лексико-семантичного відношення, як правило, протиставляються за такими ознаками: високий ступінь

вияву ознаки – нейтральний ступінь, відсутність ознаки (миттєвий – повільний); негативна оцінка – відсутність оцінки (повзти (ледве йти) – поспішати); повторна дія – антидія (відродитися – відмерти); досягнення – втрата результату дії (вирватися (з полону) – потрапити (в полон); неозначена – означена кількість (багатозначний – однозначний). Окремий різновид антонімії становить енантіосемія (гр. *enantios* “протилежащий”, *sema* “значення”), під якою розуміють поєднання протилежних значень в одному слові, наприклад: з’їжджати (з гори) – з’їжджати (на гору), прослухати (не почути сказаного) – прослухати (нічого не пропустити зі сказаного). У системі художніх тропів антоніми посідають помітне місце, оскільки забезпечують контрастну характеристику образів. Найбільше застосування як стилістичний засіб антоніми знаходять у художньому й публіцистичному стилях, виконуючи зіставно-протиставну функцію (троянди й виноград – красиве і корисне). Антоніми є основою таких художніх прийомів як антитеза, епітет-оксиморон, іронічне зіставлення. Слова-антоніми сприяють увиразненню, чіткішому окресленню висловлюваної думки. Наприклад, оксиморон, в основі якого лежить прихована (здебільшого, контекстуальна) антонімія почасти виконує роль інтенсифікатора експресивного навантаження журналістського тексту: Та ще ніколи в світі не вдалося нічого досягати на енергії поразки (Літературна Україна, № 47, 6 грудня 2012); Народ сліпо обирає самолюбних альтруїстів, які тільки обіцяють зробити щасливим народ (Газета по-українськи, № 1686, 8 травня 2014). Експресивність оксиморона полягає, по-перше, в можливості оцінного, образного позначення об’єкта дійсності, поняття, увиразнення його предметно-логічного значення за допомогою скерованої інтенсифікації ознак. По-друге, оксиморонне словосполучення – виразник певного експресивно-стилістичного забарвлення: піднесення, зниження, мейоративності, пейоративності, осуду, іронії тощо [4, с. 16]. Як бачимо, антонімія – складне й багатоаспектне явище в лексичній системі мови. Опозиції становлять досить численну групу лексем – семантично протилежних, водночас широко вживаних і стилістично виразних, здебільшого наснажених очевидною емоційністю. Словесні контрасти відіграють важливу роль у публіцистичному дискурсі, вони утворюють складну систему засобів, яким властива описово-оцінна функція, що дає змогу схарактеризувати предмет із полярних сторін, об’єднати протилежності, передати суперечливу сутність почуттів і думок автора (див.: [8]). Аналіз лексичних протилежностей на матеріалі сучасної української преси, а саме таких видань, як “Українська літературна газета”, “Літературна Україна”, “Українське слово”, “Дзеркало тижня”, “Україна молода”, пов’язаний насамперед із тим, що словесні опозиції відіграють у періодиці особливу семантико-стилістичну роль. Антонімічні парадигми утворюють складну систему засобів, які виконують оцінно-описову функцію, що дає змогу авторові статті створити контрастну характеристику предметів, процесів, дій, відтворити складність та суперечливість зображуваних явищ. У контексті української преси лексеми, набуваючи додаткових значеннєвих відтінків, розширюючи асоціативні зв’язки, виявляють потенційні можливості для реалізації контрастної семантики. Відповідно до наведеної вище класифікації антонімічних одиниць з урахуванням характеру контрарної й комплементарної протилежностей, запропонованої А.П. Грищенком, розглянемо антоніми та їхню здатність вступати в контрастивні відношення на тлі дискурсу сучасної української публіцистики.

1) Антоніми на позначення якісних протилежностей, здатних мати різні щодо міри або інтенсивності проміжні ступені вияву. Н. Векуа називає цей клас антонімів градуальними (або контрарними) [2, с. 29]. Дослідниця наголошує, що вони позначають два діаметрально протилежні (за мірою або ступенем вияву) видові поняття певного родового поняття, якому властива можливість ступеневого зростання або спаду (гігантський – величезний – дебелий – великий – маленький – дрібний – мініатюрний). Відповідні протиставні лексеми позначають максимально протилежні поняття, “значеннєвий” простір між якими може бути заповнений проміжними ланками, а заперечення одного з антонімів не є ствердженням другого, наприклад: Ці стіни за п’ять століть бачили й чули все: любов і не-

нависть, вірність і зраду, розквіт і суцільне запустіння (Україна молода, № 180, 30 листопада 2012); 16 вересня 1917 року вийшло нове розпорядження: написи на особистих знаках дублювати на верхній і нижній половинках (Дзеркало тижня. Україна, № 8, 2–9 березня 2012); Одного фігуранта він позначив добре, другого – дуже добре, а третього – погано: знайшов, але не загавкав (Україна молода, № 145, 10 жовтня 2012); Правду кажуть: легко підняти, та важко віддати (Дзеркало тижня. Україна, № 14, 17–24 квітня 2011); Та ніхто з наших дівчат там не зостався, – наголошує Мотрона Андріївна. – Всі хотіли пошвидше добратися додому (Україна молода, № 67, 8 листопада 2012). 2) Антоніми, відношення між якими ґрунтуються на комплементарній протилежності між значеннями слів. Цей клас антонімів охоплює пари слів на позначення двох взаємодоповнювальних видових понять, що разом становлять певне родове поняття без проміжних ланок (живий – мертвий, зрячий – сліпий, зовні – всередині). Ступінь антонімічності слів цього типу, пише Л.О. Новиков, “полягає в тому, що два протилежних значення доповнюють одне одного до вираження меж прояву тієї чи тієї властивості, стану або відношення”, тобто в логічному відношенні – до всього родового поняття [5, с. 233]. Антоніми цього класу протиставляються попарно, між ними не може бути слова, що відбиває проміжний стан. У мові українських видань антонімічні одиниці цього типу зустрічаються найчастіше: Захоплива історія 33-річного героя цього роману – колишнього киянина і нинішнього менеджера у рекламно-інвестиційній компанії на Заході (Українська літературна газета, № 1, 14 січня 2011); Думаю, саме ця книга стане тим камертоном, який визначатиме наші наступні здобутки і втрати (Українська літературна газета, № 3, 11 лютого 2011); Країни ж, омріяні для більшості нашого зубожіння, керуються і внутрішнім, і зовнішнім законом (Українська літературна газета, № 3, 11 лютого 2011); Рано чи пізно всі ми замислюємося про свій вік (Дзеркало тижня. Україна, № 19, 25 травня – 01 червня 2012); Саме ця збірка стала великим злетом у творчості і великим крахом у житті поета (Українська літературна газета, № 1, 14 січня 2011); Тільки сей храм, підземний монастир, може вивічнити, піднести духом і персоналізувати у цільну форму формулу форми сповненої текучістю життя, за яким постійно дихає смерть (Українська літературна газета, № 17, 26 серпня 2011); Готуючись до іспиту зі сценічної мови, я дещо скоротив містичну історію про кохання хлопця до дівчини (Україна молода, № 152, 12 жовтня 2012). 3) Антоніми, які позначають взаємне протилежне спрямування дій, ознак, властивостей. У зв’язку із загальним значенням напряду антоніми цього класу називають векторними. До векторних антонімів належать слова, що позначають протилежно спрямовані або взаємозворотні дії, явища, ознаки, напрями, відношення тощо: підніматися – опускати, одружуватися – розлучатися, туди – звідти. Структура антонімічної групи цього виду, як і попереднього, складається з двох елементів і не має проміжних членів: Скажи собі: Україна починається і закінчується з мене (Українське слово, 18–24 липня 2012); За комуністів – значить проти України (Україна молода, № 39, 15 березня 2012); Попов пообіцяв розібрати будинки на Андріївському, а потім зібрати (Дзеркало тижня. Україна, № 19, 25 травня – 1 червня 2012); “Це влада, яка перебуває на низхідній своєї траєкторії, а не висхідній”, – упевнений пан Карасьов (Україна молода, № 172, 16 листопада 2012). Отже, у мові української преси антоніми репрезентовані такими поняттєво-семантичними зв’язками: градуальними (контрарними), комплементарними та векторними. Найчисленнішими з поміж означених груп є градуальні та комплементарні антоніми. Це один із важливих виразових засобів публіцистики, що репрезентує в різкому й несподіваному зіткненні протилежні за змістом образи та явища, відтворює шлях логічних роздумів, увиразнює поняття, розщеплюючи його на семи із протилежним змістом. У такий спосіб посилюється емоційно-оцінна напруга публіцистичного тексту. Уживання антонімів робить мову журналістського тексту виразнішою, контрастнішою, уможливорює зосередження уваги на певних явищах, діях, процесах, вирізнення їх з-поміж інших.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобух Н.М. Антоніми в українській поетичній мові ХХ століття: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти : автореф. дис. ... д ра філол. наук : 10.02.01 / Надія Миколаївна Бобух. – К., 2009. – 36 с.

2. Векуа Н. Антонімія як лексико-семантичне явище / Н. Векуа // Дивослово. – 2007. – № 6. – С. 26–32.
3. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови : Семантична структура слова / Л.А. Лисиченко. – Харків : Вища шк., 1977. – 114 с.
4. Мінкова О.Ф. Експресивний потенціал засобів вторинної номінації в мові новітньої української публіцистики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ольга Федорівна Мінкова. – Запоріжжя, 2010. – 21 с.
5. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке / Л.А. Новиков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 290 с.
6. Сучасна українська літературна мова : [підручник для студентів вузів] / [за ред. О.Д. Пономарева]. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.
7. Сучасна українська літературна мова : [підручник для студентів філологіч. спец. вузів] / [за ред. А.П. Грищенка]. – вид. 3-тє, переробл. і доп. – К. : Вища школа, 2002. – 493 с.
8. Пилинський М.М. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови / М.М. Пилинський. – К. : Наукова думка, 1990. – 216 с.
9. Українська мова : Енциклопедія / [ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
10. Ющук І.П. Українська мова : [підручник] / І.П. Ющук. – К. : Либідь, 2008. – 639 с.

І. О. Погореловська

здобувач Української академії друкарства,
зав. відділу Міжнародної системи стандартної нумерації книг
ДНУ «Книжкова палата України імені Івана Федорова»,
магістр інтелектуальної власності (м. Київ)

ОБЛІК ТА КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ОБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Постановка наукової проблеми.

Інтелектуальна діяльність людини завжди була каталізатором та рушійною силою науково-технічного та соціально-культурного розвитку будь-якого суспільства, засобом підвищення добробуту його громадян, а результати творчої діяльності людини завжди були, є і будуть найвищою та найціннішою формою прояву інтелекту людини, що в умовах сучасності перетворився на стратегічний ресурс держави. Тому перед будь-якою державою стоїть завдання розвивати інтелектуальну, творчу діяльність її громадян та надійно й ефективно охороняти її результати — інтелектуальну власність [1, с. 5–7].

Статтею 54-ю Конституції України громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Таким чином, кожний громадянин має право на результати власної діяльності й ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, установленими законом.

Відповідно до положень міжнародних договорів у сфері авторського права, імplementованих у національне законодавство різних країн світу, із закінченням строку дії авторського права численні твори науки, літератури та мистецтва всього світу стають суспільним надбанням, тобто ними може вільно користуватися будь-яка особа, проте за умови дотримання нею особистих немайнових прав автора [2]. Однак, для величезної кількості творів строк дії авторського права не є вичерпаним, що вимагає від споживача компетентності в царині їхнього правомірного використання.

У процесі переходу світової спільноти від традиційної книжкової комунікаційної культури до мультимедійної, водночас із випуском друкованих видань, у режимі нон-стоп відбувається продукування електронних видань, а також здійснення потужного інформаційного обміну між авторами, літературними агентами, спеціалістами з інтелектуальної власності, суб'єктами видавничої справи, бібліотеками, читачами та іншими.

Стрімке зростання кількості цифрових копій текстових творів (до того ще й у різних форматах) призвело до виникнення проблем у всіх учасників логістичного ланцюжка на всіх його ланках, починаючи з моменту визначення правового статусу текстових творів